

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ

УДК 347.78:378.1

Цитування:

Литвинова Л. А. Модернізація режиму винятків та обмежень з авторського права ЄС для цифрової та транскордонної педагогічної діяльності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 4. С. 89–94.

Lytvynova L. (2022). Modernisation of the EU Copyright Exceptions and Limitations Regime for Digital and Cross-Border Teaching Activities. *Library Science. Record Studies. Informology*, 4, 89–94 [in Ukrainian].

Литвинова Лариса Анатоліївна,
кандидатка наук із соціальних комунікацій,
завідувачка сектору
з охорони інтелектуальної власності
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
<https://orcid.org/0000-0002-5802-3681>
nbuvtender@ukr.net

**МОДЕРНІЗАЦІЯ РЕЖИМУ ВИНЯТКІВ ТА ОБМЕЖЕНЬ З АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЄС
ДЛЯ ЦИФРОВОЇ ТА ТРАНСКОРДОННОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Мета статті – розкрити обов’язковий освітній виняток ст. 5 Директиви ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку (Директива DSM), що дає змогу викладачам і здобувачам у формальному освітньому середовищі використовувати в цифровому вигляді матеріали, захищені авторським правом, без необхідності попередньо отримувати дозвіл у власників авторських прав. **Методологія дослідження.** Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових методів дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, синтез) та емпіричні (огляд електронних джерел, вивчення результатів діяльності). **Наукова новизна.** Констатовано, що обов’язковий виняток для освіти, передбачений ст. 5 Директиви DSM, вирішить деякі проблеми, з якими стикаються викладачі та студенти в ЄС, та дасть можливість використовувати в цифровій формі твори, що охороняються авторським правом, в освітніх цілях при дотриманні певних встановлених умов (організований навчальний процес та захищена електронна мережа). Виявлено недоліки деяких положень ст. 5 Директиви DSM. Зокрема, вони можуть змусити школи та інші заклади освіти укладати ліцензійні угоди й виплачувати винагороду авторам та іншим правовласникам (наприклад видавцям) за використання творів авторського права в навчальних аудиторіях. Такі ліцензії ляжуть значним фінансовим тягарем на державні та приватні заклади освіти й змусять їх вести переговори з організаціями колективного управління. Відзначено, що виняток для освіти повинен поширюватися на всю некомерційну педагогічну діяльність викладачів і студентів як частину навчального процесу, який може відбуватися в різних середовищах (цифрових і нецифрових), а також різних формах (використання творів повністю або частково, в оригінальному, перекладеному чи зміненому вигляді). Підкреслено, що виняток також має поширюватися на інші суб’єкти, які здійснюють некомерційну педагогічну діяльність (бібліотеки, музеї, науково-дослідні установи, постачальники послуг дистанційного навчання тощо). **Висновки.** Ст. 5 Директиви DSM вперше створює основу для цифрового використання творів, що охороняються авторським правом, у педагогічній діяльності під відповідальністю закладу освіти. Держави-члени ЄС можуть уникнути запровадження винятку, коли правовласники (наприклад видавці) пропонують закладам освіти легкодоступні, але платні ліцензії. Крім того, держави-члени ЄС, як і раніше, можуть надавати правовласникам справедливую компенсацію за цифрове використання їх творів. Для гармонізації в транскордонному контексті Директива DSM запроваджує принципи, відповідно до яких санкціоновані дії щодо цього винятку мають місце лише в державі-члені ЄС, де знаходиться відповідний заклад освіти.

Ключові слова: авторське право ЄС, винятки та обмеження, освіта й викладання, заклад освіти, освітній виняток, бібліотека.

Lytvynova Larysa,

Candidate of Sciences in Social Communications,

Head of the Intellectual Property Protection Sector, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

MODERNISATION OF THE EU COPYRIGHT EXCEPTIONS AND LIMITATIONS REGIME FOR DIGITAL AND CROSS-BORDER TEACHING ACTIVITIES

*The purpose of the article is to reveal the mandatory educational exception of Art. 5 of the EU Copyright Directive in the Digital Single Market (DSM Directive), which allows teachers and students in a formal educational environment to use copyrighted material digitally without the need to obtain permission from copyright owners first. **Research methodology.** To achieve the goal, a complex of general scientific approaches was used – theoretical (analysis, generalisation, synthesis) and empirical (review of electronic sources, study of activity results) research methods. **Scientific novelty.** It was established that the mandatory exception for education provided for in Art. 5 of the DSM Directive will solve some of the problems faced by teachers and students in the EU and will allow the digital use of copyrighted works for educational purposes, subject to certain established conditions. The article reveals the shortcomings of some provisions of Art. 5 of the DSM Directive. In particular, they can force schools and other educational institutions to enter into licensing agreements and pay royalties to authors and other rights holders for the use of copyrighted works in the classroom. Such licenses would place a significant financial burden on public and private educational institutions and force them to negotiate with collective management organisations. It was noted that the exception for education should extend to all non-commercial pedagogical activities of teachers and students as part of the educational process, which can take place in various environments and forms. It is emphasised that the exception should also apply to other entities that carry out non-commercial pedagogical activities (libraries, museums, research institutions, distance learning service providers, and others). **Conclusions.** Art. 5 of the DSM Directive for the first time creates a basis for the digital use of works protected by copyright in pedagogical activities under the responsibility of an educational institution. EU Member States can avoid introducing an exception where rights holders (eg publishers) offer easily accessible but paid licenses to educational institutions. In addition, EU Member States may provide fair compensation to rights holders for the digital use of their works. For harmonisation in a cross-border context, the DSM Directive introduces the principles that authorised action on this exemption takes place only in the EU Member State where the respective institution is located.*

Keywords: EU copyright, exceptions and limitations, education and teaching, educational institution, educational exception, library.

Актуальність теми дослідження. Освіта є одним з основних прав людини, що забезпечують ст. 26 (1) Загальної декларації прав людини [6] та ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [5]. У європейських країнах право на освіту визнано Європейською конвенцією з прав людини [2]. У державах-членах Європейського Союзу (ЄС) освіту визнано конституційним правом громадян. Закони про авторське право не повинні перешкоджати здійсненню цього права. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності з авторського права (1996) визнає за необхідність «збереження балансу між правами авторів та інтересами широкої публіки, особливо у сфері освіти, наукових досліджень і до доступу до інформації, як відображено в Бернській конвенції» [1].

Найкращий спосіб досягти належного балансу інтересів – це прийняти винятки чи обмеження з авторського права з освітньою метою. У системі

авторського права винятки та обмеження виконують вирішальну функцію балансу. Вони забезпечують узгодженість законів про авторське право та суміжні права з фундаментальними конституційними нормами, включаючи свободу інформації та самовираження, доступ до інформації і право на освіту. У цьому контексті можна вітати зусилля європейського законодавчого органу щодо розширення та оновлення наявного режиму для просування транскордонного використання творів та інших об'єктів авторського права й забезпечення ефективного функціонування освітньої системи в сучасному технологічному середовищі.

Мета дослідження – розкрити обов'язковий освітній виняток ст. 5 Директиви ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку, що дає змогу викладачам і студентам (учням) у формальному освітньому середовищі використовувати в цифровому вигляді (наприклад сканування,

завантаження) потокову передачу матеріалів, захищених авторським правом (наприклад зображень, тексту, відео), без необхідності попередньо отримувати дозвіл у власників авторських прав.

Виклад основного матеріалу. У ст. 5 Директиви ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку (Директива DSM), ухваленої у 2019 р., було здійснено спробу модернізувати режим винятків та обмежень з авторського права, пов'язаних з педагогічною діяльністю [4]. Мета – підвищити гнучкість дозволеного використання творів, що охороняються авторським правом, на користь закладів освіти щодо їх цифрового та транс-кордонного навчання. Нагальну необхідність такої законодавчої ініціативи було підтверджено спалахом пандемії COVID-19, який миттєво перемістив навчальне середовище на онлайн-платформи.

Ця стаття стосується використання цифрового контенту, захищеного авторським правом, такого як, зокрема, книги, журнали, зображення, музика, аудіовізуальні твори, а також бази даних, захищені правами sui generis (право особливого роду). Проте ст. 5(1) Директиви DSM дозволяє «цифрове використання творів та інших об'єктів з єдиною метою ілюстрації для навчання». Це включає «цифрове використання творів чи інших об'єктів для підтримки, збагачення чи доповнення навчання, включаючи освітню діяльність» (п. 21 Преамбули Директиви DSM). У п. 22 Преамбули також згадано використання таких творів під час іспитів. Освітня діяльність охоплюється не тільки безпосередньою очною педагогічною діяльністю, але й навчальними ресурсами, які надають студентам й учням у межах їхнього освітнього процесу. Це підтверджено відносно широким спектром дій, згаданих у п. 22 Преамбули, які включають «використання творів або інших об'єктів, створених у класі або в інших місцях, за допомогою цифрових засобів, наприклад електронних дошок або цифрових пристроїв, які можуть бути підключені до інтернету, а також онлайн-курсів або доступу до навчальних матеріалів». Ілюстрація передбачає використання частин чи уривків творів (а також цілих творів, якщо вони невеликі або не можуть бути розділені) у навчальних матеріалах або інше використання в контексті викладання та навчання. Відтворення, повідомлення або доведення до загального відома в межах ст. 5 Директиви DSM не повинно бути заміною оригінального твору, тобто придбанням навчальних матеріалів. Точний обсяг твору, який може бути використано для реалізації положень ст. 5 Директиви DSM, визначають держави-члени ЄС. Вони також можуть

розрізняти типи матеріалу для визначення кількості або частини твору, який можна використовувати для ілюстрації в навчанні (п. 21 Преамбули). Отже, обмеження можуть застосовувати по-різному до різних категорій творів (наприклад до письмових, аудіовізуальних, музичних творів).

Слід зазначити, що виняток щодо «ілюстрації для навчання» вже існує на рівні ЄС у ст. 5(3)(а) Директиви 2001/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2001 р. щодо гармонізації певних аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві (Директива InfoSoc) [3]. Виняток дозволяє створювати копії та доводити до загального відома об'єкти в обсязі, виправданому некомерційною метою. Цей виняток відноситься до закладів культурної спадщини, оскільки він не має обмежень щодо того, хто може отримувати з нього вигоду. Отже, у країнах, де виняток повністю реалізовано, установи культурної спадщини можуть використовувати його для освіти у своїй діяльності, зокрема для навчальних курсів та освітніх заходів.

Директива DSM визначає декілька умов, які потрібно застосовувати в сукупності до будь-якого використання творів для навчального процесу, звільненого від цього обов'язкового положення. Однією з умов є некомерційність педагогічної діяльності (п. 20 Преамбули). Щодо цієї умови є роз'яснення, що «організаційна структура та засоби фінансування навчального закладу не повинні бути вирішальними факторами при визначенні того, чи є діяльність некомерційною» (п. 20 Преамбули). Виняток поширюється на заклади освіти всіх рівнів, зокрема заклади початкової, середньої, професійної та вищої освіти. Тож приватна школа чи університет також може скористатися цим положенням. Бібліотеки можуть вважати навчальними закладами, якщо під час транспозиції Директиви DSM у національному законодавстві їх класифікують, як такі.

Зауважимо, що зазначення джерела контенту, разом з ім'ям автора, якщо це можливо, є ще однією умовою використання твору як винятку (ст. 5(1)(b)).

Третя умова полягає в тому, що твір використовують під відповідальність освітньої установи (ст. 5(1)(а)). Директива DSM не містить автономного визначення «освітньої установи», але в п. 20 Преамбули зазначено, що остання за змістом Директиви має бути «визнана державою-членом». Це включає всі рівні освіти, зокрема професійну підготовку.

У ст. 5(1) пояснюють, що використання має

відбуватися або на території освітньої установи, або в інших місцях, або через захищене електронне середовище, доступне лише для учнів чи студентів освітньої установи та викладачів. Посилання на «інші місця» призначено для розширення сфери саме педагогічної діяльності, зокрема тієї, що здійснюється за межами приміщень освітньої установи, «наприклад у музеї, бібліотеці чи іншій установі культурної спадщини», під керівництвом закладу освіти (п. 22 Преамбули). Це може бути бібліотека університету, шкільна бібліотека або інша бібліотека в межах закладу освіти. Однак це не стосується освітніх заходів, організованих бібліотеками інших типів.

Слід зазначити, що діяльність, на яку поширюються винятки, відповідно до ст. 5 охоплює лише цифрове використання на місцях, а також дистанційне навчання через захищене електронне середовище. Посилання на «захищене електронне середовище» означає будь-які внутрішні чи зовнішні засоби або платформи (наприклад інтранет, захищений вебсайт, додаток тощо) у контексті повністю онлайн-курсу або доступу до навчальних матеріалів, що доповнюють очний курс (п. 22 Преамбули). Це те середовище, доступ до якого мають тільки ті, хто бере участь в освітньому процесі (студенти або учні, які навчаються за програмою, та викладацький склад). Захищеним електронним середовищем може бути, наприклад, онлайн-простір, який вимагає входу для доступу до матеріалів, хмарне сховище або електронна пошта. Тобто будь-які дії в інтернет-середовищі, які доступні для інших, виходять за межі винятку. На відміну від навчання, яке відбувається в «приміщеннях», використання в захищеному електронному середовищі завжди матиме цифровий характер.

Тоді як географічне охоплення, обмежене випадками використання в аудиторії, залучення матеріалів в електронному середовищі та онлайн-класах, може спричинити проблеми територіального характеру. Їхня реалізація, що потенційно розрізняється в державах-членах ЄС, може створювати невизначеність щодо того, чи буде використання певної частини твору законним у кожній окремій державі, де твір може бути доступним, наприклад, через захищене електронне середовище. Із цією метою для таких середовищ Директива DSM запроваджує правило країни походження. Відповідно до ст. 5(3), використання творів та інших об'єктів, що охороняють згідно з національними правилами, вважатиметься таким, що діє саме в тій державі-члені, де засновано освітню установу. Це означає, що будь-яке цифрове

використання ілюстрацій для навчання, яке здійснює викладач або студент / учень, вважається таким, що відбувається на території закладу освіти, навіть якщо це фактично відбувається за межами цієї території, але в межах ЄС. Отже, ст. 5(3) Директиви DSM полегшує транскордонне використання та забезпечує умови, «щоб навчальні заклади отримували переваги від повної юридичної визначеності під час використання творів чи інших об'єктів у цифровій освітній діяльності, зокрема онлайн та за кордоном» (п. 19 Преамбули). Це означає, що Директива DSM забезпечує транскордонний ефект, незалежно від того, чи дозволено використання як виняток або відповідно до ліцензії. Щодо цього мають бути дотримані відповідні вимоги національного законодавства, що реалізує ст. 5. Це цікавий принцип, який можна застосувати до інших частин законодавства ЄС, задля усунення правових ризиків, пов'язаних із транскордонною (зокрема з онлайнвою) діяльністю. Однак у Директиві DSM нічого не сказано про роботу, яка здійснюється під відповідальність кількох закладів освіти в різних державах.

Для забезпечення збалансованого винятку з авторського права Директивою DSM передбачено додаткові факультативні положення. Ст. 5(2) пропонує виняток із винятку щодо того, що за наявності відповідних ліцензій держави-члени можуть не застосовувати ст. 5(1), тобто дозволено надавати пріоритет ліцензіям над винятком. Коли держави-члени використовують цей підхід, вони повинні вжити необхідних заходів щодо забезпечення того, щоб ці ліцензії «були доступними та видимими у відповідний спосіб для навчальних закладів». У цьому випадку ліцензії матимуть пріоритет, якщо вони дозволяють принаймні ті самі види використання, які прописані в ст. 5(1) (цифрове використання творів з єдиною метою ілюстрації для навчання). Також передбачено, що ліцензія частково покриє дозволені відповідно до винятку види використання, наприклад, обмежуючи її певними типами творів, такими як «матеріал, який насамперед призначений для освітнього ринку чи ноти» (ст. 5(2)). Для полегшення відбору матеріалу та зниження адміністративного навантаження на заклади освіти ці схеми ліцензування можуть бути реалізовані на основі колективного управління (п. 23 Преамбули). Вагомою перевагою ліцензій є те, що вони узгоджуються з користувачами відповідно до їхніх конкретних потреб і можуть бути легко адаптованими до них, оскільки їх регулярно переглядають.

Ліцензії часто дозволяють більше, ніж

передбачено винятком. Наприклад, цифрове використання було включено до колективних ліцензій задовго до ухвалення Директиви DSM. Також ліцензії забезпечують прозорість щодо дозволів та умов, оскільки це чітко прописано в ліцензійній угоді. Різні види ліцензій, які видають або правовласники, або організації колективного управління, розробники схеми колективного ліцензування по всій Європі, можуть мати переважну силу, якщо вони охоплюють потреби й особливості освітньої установи та легко доступні на ринку. Оскільки це положення є факультативним, держави-члени повинні чітко вказати у своєму національному законодавстві, за яких умов заклад освіти може використовувати принцип пріоритету ліцензій, а також загальний або спеціальний підходи для певних видів використання.

Відповідно до ст. 5(4) передбачено справедливу компенсацію правовласникам за використання їхніх творів у межах ст. 5(1). Отже, при транспонуванні Директиви DSM у національне законодавство держави-члени самі вирішують доцільність включення положення, яке дозволяє правовласникам отримувати компенсацію «за цифрове використання їхніх творів або інших об'єктів відповідно до винятків або обмежень, передбачених цією Директивою для ілюстрації в навчанні» (п. 24 Преамбули).

Компенсація необхідна для підтримки різноманітності та збереження якості освітнього контенту, забезпечення збалансованого підходу в тих випадках, коли застосовують виняток. Це дає змогу авторам і видавцям продовжувати створювати нові твори й інвестувати в них, що життєво важливо для демократичних суспільств.

Незважаючи на свободу вибору, п. 24 Преамбули Директиви DSM дає деякі рекомендації. Зокрема, при встановленні рівня справедливої компенсації держави-члени повинні враховувати «збитки, завдані правовласникам», та «освітні цілі держав-членів». Крім того, п. 24 Преамбули також заохочує використання «систем, які не створюють адміністративного тягаря для навчальних закладів» задля досягнення балансу між правовласниками та користувачами. Держави-члени можуть обирати різні підходи до встановлення компенсації (наприклад у вигляді щорічної плати за одного студента / учня або одноразової виплати).

Значимо, що багато держав-членів ЄС ще до ухвалення Директиви DSM визнали важливість винагороди правовласникам за використання або копіювання їхніх творів і передбачили це у своєму національному законодавстві. Прикладом може слугувати впровадження винятку відповідно до ст. 5(3)(a) Директиви InfoSoc щодо використання ілюстрації з єдиною метою для навчання чи наукових досліджень. Зокрема, такі схеми ліцензування для навчання існують у Франції, Німеччині, Іспанії, Великобританії, Ірландії, Бельгії, Данії, Фінляндії та Швеції.

Висновки. Запроваджуючи ст. 5 Директиви DSM, законодавці ЄС прагнули знайти сучасний більш стійкий баланс між захистом авторського права та правом на освіту в цифровому середовищі. Тож ця стаття на законодавчому рівні вводить обов'язковий виняток або обмеження прав на відтворення та доведення до загального відома (включаючи надання доступу в інтернеті) творів та інших об'єктів, що охороняються, для цифрової та транскордонної освітньої діяльності за умови, що використання буде здійснене лише з метою ілюстрації для навчання та з некомерційною метою. Ст. 5 Директиви DSM надає державам-членам ЄС значну гнучкість у прийнятті рішень щодо транспонування правил до національних законодавств. Вибір, який зроблять держави-члени, у подальшому вплине на авторів і видавців, чиї роботи копіюють, і в багатьох випадках стане вирішальним чинником щодо того, чи зможе автор заробляти на життя своєю інтелектуальною працею і чи видавець інвестуватиме в нові проекти.

Ефективна реалізація обов'язкового винятку чи обмеження сьогодні знаходиться в руках держав-членів ЄС, і вони повинні бути пильними, щоб суспільний інтерес і мета ст. 5 Директиви DSM були належним чином задоволені. Крім того, національним законодавцям слід переглянути раніше ухвалені винятки та обмеження, щоб забезпечити узгоджений і плавний виняток щодо творів для навчальних цілей, незалежно від використовуваних засобів (наприклад цифрових), що дасть змогу уникнути неприродного накопичення різних наборів положень, що регулюють використання цифрових та аналогових технологій у навчанні.

Список використаних джерел

1. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text (дата звернення: 20.09.2022).
2. A Convention to protect your rights and liberties. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention> (дата звернення: 20.09.2022).
3. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001L0029> (дата звернення: 20.09.2022).
4. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN#d1e822-92-1https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN> (дата звернення: 20.09.2022).
5. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 20.09.2022).
6. Universal Declaration of Human Rights. The United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 20.09.2022).

References

1. The World Intellectual Property Organization Copyright Treaty. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text [in Ukrainian].
2. A Convention to protect your rights and liberties. Council of Europe. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention> [in English].
3. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. EUR-Lex. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001L0029> [in English].
4. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. EUR-Lex. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN#d1e822-92-1https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN> [in English].
5. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The United Nations. Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> [in English].
6. Universal Declaration of Human Rights. The United Nations. Retrieved from: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.10.2022
Отримано після доопрацювання 04.11.2022
Прийнято до друку 14.11.2022